

I sin nye bog vender Wilh. Abel sig udtrykkeligt mod samtidens og eftertidens påstand om, at 1800-tallets pauperisme og armod ensidigt skulde være et produkt af industriens vækst og betoner tværtimod betydningen af samspillet mellem den langsigtede forarmelsesproces, som (med afbrydelser) indledes med 1500-tallets befolkningsvækst og prisstigninger, og på den anden side virkningerne af de subsistenskriser og hungerkatastrofer, der ramte Europa med korte intervaller helt frem til 1800-tallet. Den regionaliserede produktionsstruktur og deraf følgende underbeskæftigelse gjorde befolkningen helt afhængig af høstudfaldet på lokalt plan på en måde, som en moderne europæer måske vanskeligt kan forestille sig, men som jo ikke destomindre stadig hører til dagligdagens realiteter i andre dele af verden.

Fra historiografiske synspunkter har Wilh. Abels forskningsarbejde utvivlsomt en snæver – og givetvis frugtbar – forbindelse med 1930'ernes kriser og vor egen tids globale forsynings- og befolkningsproblemer. Hans arbejdsmetode er udpræget analytisk; undertiden måske hårdhændet, men under alle omstændigheder positivt provokerende ved sin konfrontation af agrarproduktion, konjunkturforløb, befolkningsforhold og konsumtionsvilkår og ved sine problemformuleringer. Uanset om denne bog (som forf. bemærker i sin indledning) bliver hans »letztes grösseren Werk«, står den sammen med »Agrarkrisen und Agrarkonjunktur« som et hovedværk i moderne, europæisk forskning; et værk, som den historiske forskning næppe foreløbig bliver færdig med.

E. Ladewig Petersen

Lars Herlitz: Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden. Akademisk avhandling. Göteborg, 1974. 387 s. Sv.kr. 45,-.

Samme: Fysiokratismen i svensk tappning 1767–1770. Göteborg, 1974. 201 s. Sv.kr. 30,-.

De to bind fortjener ubetinget, at også danske læsers opmærksomhed bliver henvendt på disse undersøgelser, der er publiceret som henholdsvis nr. 31 og 35 i Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet. Disputatsen er et forsøg på at indkredse et omfattende problemkompleks, belyse en række forskellige typer på afkastning af jord og fremlægge eksempel på forholdene indenfor et enkelt geografisk område, Skaraborgs len. Som det meget store antal tabeller, kort m. v. viser, vedrører fremstillingen også på mange punkter en udvikling, der ligger forud for eller følger efter frihedstiden 1720–70, men dog overvejende i 1700-tallet. Dr. Herlitz søger at bestemme ejernes udbytte af det meste adelsgods i 1700-tallets begyndelse, og i forbindelse med et formue-beskatningeksperiment 1713–16 undersøges ikke blot selve vurderingerne, men også vurderingsmetoderne; kapitel IV giver en sammenfatning. I kap. V belyses gårdelinger (hemmansklyvning) i 1700-tallet, udviklingen i de forskellige områder og på såvel krongods som adelens besiddelser. Herlitz kommer til det resultat, at antallet af gårdbrug i ca. $\frac{3}{4}$ af Skaraborgs len kun blev forøget ganske lidt i perioden 1748–1813, 3 %, i de skovbygdsprægede områder dog langt mere, men for lenet som helhed ikke over 7 %, mens Nils Wohlin beregnede det tredobbelte. Udviklingen på de jorder, som bønderne havde i brug, var givetvis af særlig betydning, og den forløb anderledes på selvejer- og krongods end på adelsgods, hvor tendensen til gårddeling var svagere og hvor efter 1778 forholdsvis flere fæstegårde blev lagt ind under hovedgårde. Et enkelt fogderi (Läckö) indtog en særstilling med mindre tilvækst og senere større nedgang. En kontrast

frembød de østlige skovbygder i Kåkind og Vartofta herreder, hvor tendensen også mod slutningen af 1700-tallet var ekspansiv. Kap. VI belyser den årlige udsæds størrelse o. 1760, ligeledes ud fra kendskab til de stedlige forhold og jordbundsforskelligheder. Derefter undersøges i kap. VII-VIII dels forandringerne m.h.t. skattebyrde, dels prisudviklingen på de forskellige besiddelsesgrupperes jorder.

Danske læsere må det navnlig tilrådes at stifte bekendtskab med oversigten i kap. IX, »Slutsatser«. Her fremhæves klart, at hensigten har været at påvise ændringerne i jordfordelingen i frihedstiden og derefter »den bärande relationen i denna omfördelning: förhållandet mellan skattehemmanens priser och deras ränta eller skatt«. Det fører over til problemer vedrørende jordpriser, arbejdskraft, produktion og omsætning. Forbindelsen mellem jordpriser og gårddeling behandles derefter, og sidste afsnit indeholder en principiel diskussion om årsagsfaktorer og opfattelsen af disse. I Sverige har Rolf Adamssons anmeldelse i Svenskt historisk tidskrift ført til modbemærkninger fra forfatterens side. Adamsson må hævde, at påvisningen af utvivlsomme fejl i det billede, Eli Heckscher har givet af forholdene, ikke nødvendigvis medfører, at Herlitz' egne beregninger er fuldt overbevisende. Gensidige indrømmelser antyder, at problemerne ikke er lethåndterlige. Adamsson understreger imidlertid, at når Herlitz går over fra en teoretisk diskussion til en empirisk beregning kan dette ske på forskellige måder, som åbent bør diskuteres, før man vælger den mest velegnede. Som et væsentligt synspunkt anfører han, at ejendomspriserne kun kan anvendes som målestok for et økonomisk overskud gennem et længere tidsrum, hvis jordkøbere gennem hele perioden ventede omtrent samme afkastning. Dette vilkår finder Herlitz opfyldt ved sammenligning mellem to ikke-inflationsprægede perioder, nemlig begyndelsen af 1730'erne og tilsvarende 1770'erne, mens Adamssons alternativ er mere langsigtet, ud fra den formodning, at en mellemliggende inflationsperiode måtte have medført, at den forventede afkastning også i 1770'erne lå under, hvad 1730'erne kunne opvise.

Værket om fysiokratismen i Sverige omhandler for det første forudsætningerne for overførelsen af fysiokratiske ideer, demæst godsejernes forhold; der spørges om disses nettoprodukt og hvorledes det fysiokratiske skatteprogram måtte virke på svensk grund. Den oversatte og den hjemlige svenske litteratur refereres og diskuteres, de forskellige erhvervs forhold belyses. Undersøgelsen er meget detaljeret, et kort referat synes utilstrækkeligt. Det må da være nok at fremhæve den dybtborende vurdering af den eneste betydelige svenske fysiokrat, hattepolitikeren C. F. Scheffer, en mand, der bestræbte sig for at overføre fysiokratismens økonomiske ideer til Sverige under de givne politiske forudsætninger. I den svenske diskussion trådte de pengepolitiske spørgsmål klart i forgrunden. Der var en afgørende forbindelse mellem befolkningens og jordbrugets udvikling. Meget vigtigt var det således, at forøgelsen af arbejdskraft, landbrugsareal og -produktion ikke medførte nogen forøgelse af grundskattebyrden per *mantal*. I Scheffers version af fysiokratismen er der tale om en fiskal fysiokratisme, hvor beskatningen af nettoproduktet bliver en omskrivning af kravet om højere grundskatter. Scheffers udgangspunkt var ikke den »ægte« fysiokratiske opfattelse: at jordbrugsproduktionen blev ødelagt af merkantilsystemet og jordbrugerne forarmede, men ganske det modsatte: at de svenske bønder blev begunstiget på kronens og godsejernes bekostning. Uanset kamerale distinktioner gik det reelle problem ud på at drage grænsen mellem, hvad der var disponibelt for beskatning og hvad der ikke var det. For Scheffer gjaldt det om at bestemme beskatningsobjektet »jordens rene indkomst«; gode priser på jordbrugsprodukter var ikke det væsentlige. Udenrigshandelen kunne Scheffer i modsætning til fysiokraterne opfatte som produktiv, indbringende på andre landes bekostning. Men hans opfattelse var fremfor alt en reaktion mod frihedstidens sociale udviklingstendenser: »De svenska bönderna ... kunde av

ekonomiska, sociala och politiska skäl omöjlig identifieras med fysiokraternas produktiva klass».

Begge bind har fyldige kilde- og litteraturoversigter, disputatsen tillige engelsk resumé.

Fridlev Skrubbeltrang

Margit Mogensen: Fæstebønderne i Odsherred. Studier over sociale og økonomiske forhold ca. 1750–1800. Skrifter udgivet af Lokalthistorisk Afdeling nr. 4, Kbh. 1974. 1+212 s.

Nævnte afhandling fremtræder som en omarbejdet og forkortet udgave af en specialeopgave fra foråret 1972. Der gives ikke nogen begrundelse for, at en væsentlig del af det oprindelige speciale, der også omfattede en gennemgang af husmændenes kår, er udeladt; men den foreliggende afhandling vil alene gennem en analyse af gårdfæsternes forhold i et afgrænset område af landet føje »en brik« til den almindelige landbrugshistorie i tidsrummet. Senere fremgår det, at undersøgelsen nærmere vil koncentrere sig om forskelle og ligheder mellem kronbønder og private godsboender.

Desværre giver forfatteren ikke nogen nærmere begrundelse for netop dette emnes interesse, ligesom den geografiske og tidsmæssige afgrænsning alene synes begrundet i det overleverede kildemateriale. At forfatteren ikke får sin undersøgelse relateret til den eksisterende forskningstradition og ikke fortæller læseren, hvilke økonomiske og sociale forhold det kan have interesse at måle og belyse, er så meget mere beklageligt, som der hersker stor mangel på konsekvent gennemførte mikroøkonomiske studier fra 1700-tallets landbrugshistorie.

Gennemgangen bliver følgelig en teoriløs opremsning af enkeltkilders udsagn om bøndernes forhold af yderst uegal værdi. På trods af forfatterens åbenbare grundighed og kendskab til de enkelte kilder, må man herudover desværre konstatere, at undersøgelsens konkrete resultater på grund af den statistiske indregning af tilkøbt gods midt i perioden (se s. 15 og 16, ¼ af hele det behandlede materiale) må betvivles, og at forfatterens generelle konklusion, s. 192, burde have været usagt, da den overhovedet ikke kan belægges gennem den foreliggende undersøgelse.

Finn Stendal Pedersen

Torgny Lindgren: Banko- och Riksgälds-revisionerna 1782–1807. Studia Historica Upsaliensia 72, Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1975. 202 s.

I sidste halvdel af det 18. århundrede foregik der i Sverige en række spændende pengepolitiske eksperimenter, hvis økonomisk-teoretiske implikationer og betydning for den generelle økonomiske udvikling i Sverige har været analyseret af adskillige forfattere. Den foreliggende afhandling tager i modsætning til disse analyser sit udgangspunkt i de politiske forhold omkring nogle af de vigtigste institutioner i tidens pengehistorie, nemlig stændernes forsøg på en politisk kontrol med den svenske centralbank efter realisationen af 1776 og med udstedelsen af rigsgældssedler fra 1789.

Dette skete i begge tilfælde ved, at der af stænderne blev udpeget revisorer, som i forbindelse med rigsdagene foretog en gennemgang af de pågældende institutioners embedsførelse siden sidste rigsdag, og afhandlingen består af en detaljeret gennemgang af instrukserne for disse revisorer, den del af deres arbejde, der omfatter de mere politisk betonedede aspekter af lånevirkksomhed og seddeludstedelse, og drøftelserne på grundlag af revisorenes rapporter.